

Makalenin Geliş Tarihi: 9 Ekim 2019
Makalenin Kabul Tarihi: 11 Aralık 2019

MANİSA VE SIVAS YÖRESİ SAĞALTIM YÖNTEMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

A COMPERATIVE STUDY ON THE TREATMENT METHODS OF MANİSA AND SİVAS REGION

*Şule Gümüüş**

Öz

Günümüzde "alternatif tıp", "tamamlayıcı tıp" adlarıyla toplum hayatında yeniden ilgi odağı haline gelen halk hekimliği Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Modern tıbbın henüz gelişmediği dönemlerde insan sağlığını koruma ve hastalıkları sağaltma adına doğanın sunduğu imkânlar ile hayat tasavvurunun oluşturduğu inanışlar halk hekimliği içerisinde yer alan uygulamaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Modern tıbbın işaret ettiği yöntemlerin dışında halkın geliştirmiş olduğu sağaltma yöntemlerini içeren halk hekimliği, doğal yollarla tedavinin yanı sıra içerisinde bir dizi dinî inanışa dayalı uygulamaları da barındırmaktadır. Türk halk hekimliği İslamiyet'in yanında eski Türk dinine dair inanışları da içermektedir. Anadolu coğrafyasında halk hekimliği kapsamında oluşan belli bir kültür söz konusudur ancak bulunulan coğrafi bölgenin sağladığı imkânlar ve yaşam şartlarına bağlı olarak yöreden yöreye değişen halk hekimliği uygulamaları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Manisa ve Sivas yöresi halk hekimliği uygulamaları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Her iki yörenin halk hekimliğine dair inanış ve uygulamalarının benzer ve farklı yönleri değerlendirilecek böylece halk hekimliği uygulamalarına etki eden bölgesel faktörler tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Halk Hekimliği, Manisa Yöresi, Sivas Yöresi.*

Abstract

In modern time, folk medicine, which has become the center of attention again in community life with the names of "alternative medicine" and "complementary medicine", has an important place in Turkish culture. In the periods when science has

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-7028-6292

not yet developed, the opportunities offered by nature and the beliefs created by life in the name of protecting human health and curing diseases have been effective in the emergence of practices within folk medicine. In addition to the methods pointed out by medicine, folk medicine, which includes the treatment methods developed by the public, contains applications based on a series of religious beliefs as well as natural treatments. Turkish folk medicine includes beliefs related to the old Turkish religion as well as Islamic faith. There is a certain culture within the scope of folk medicine in Anatolia geography, but there occurred folk medicine practices varying from region to region depending on the opportunities and living conditions provided by the geographical region. In this study, folk medicine practices in Manisa and Sivas regions will be examined comparatively. Similar and different aspects of beliefs and practices of folk medicine in both regions will be evaluated.

Keywords: *Folk Medicine, Manisa Region, Sivas Region.*

Halk hekimliği halkın inançlarından, gözlemlerinden ve tecrübelerinden yola çıkarak ortaya koyduğu sağaltım yöntemlerinin bütününe kapsayan bir alandır. Halk hekimliğinin amacı maddî veya manevî araçlardan yararlanarak biyolojik veya psikolojik tedavi gerçekleştirmektir. Günümüzde alternatif tıp ve tamamlayıcı tıp adlarıyla toplum hayatında yeniden ilgi odağı haline gelen halk hekimliği Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Modern tıp bilgisinin henüz gelişmediği dönemlerde insan sağlığını koruma ve hastalıkları sağaltma adına doğanın sunduğu imkânlar ile hayat tasavvurunun oluşturduğu inanışlar halk hekimliği içerisinde yer alan uygulamaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak diğer taraftan Boratav'a göre halk hekimliğinin ortaya çıkmasını sağlayan halkın ekonomik sıkıntılar veya başka nedenlerden dolayı doktora gitmediği ya da gitmek istemediği durumlarda hastalıkları teşhis ve tedavi amacıyla geliştirdikleri yöntemlerdir. (1997; 122-123)

Halk hekimliği veya geleneksel tıp ilk insanların tabiat olayları karşısında takındıkları tavır ve tabiatla olan ilişkilerinden doğmuştur. Halk hekimliği uygulamalarının teşekkülünde sihir ve büyü'nün önemli bir etkisi vardır. Doğüstü güçlere dair inançların hâkim olduğu toplumlarda hastalığın nedeni vücuda giren kötü ruhlardır. İşte insanların bunlardan korunmak için ürettiği çareler halk tıbbının temellerini atmıştır. (Artun, 2005; 181)

İlk dönem insanı için hastalık biyolojik sebeplerden ziyade doğüstü güçlerin etkisine dayanmaktadır. Bu dönemde hastalığın nedenini ilkin ay ve güneş tutulmalarına, yıldızlara, şimşek çakması gibi tabiat olaylarına bağlayan insanoğlu (Baytop 1985: 39), sonraki süreçte hastalıklara kötü ruhların (Arat, 1995; 31), Tanrı kutunun insanı terk etmesinin (Ergun, 2004; 213) Tanrı'ya karşı işlenen suçların (Roux, 1998; 203, Eliade, 1999; 247, Yurdakök, 1999; 455, Seyidoğlu, 2002; 18) neden olduğunu düşünmüştür. Hastalığın nedeni tedavinin içeriğini de belirlediğine göre ilk dönem halk hekimliği uygulamaları daha çok inanca dayalı yöntemler

olan sihir, büyü, efsunlama şeklinde gelişmiş olmalıdır. Halk hekimliği uygulamalarının kökenlerine bakıldığında mitik inançlara dayanan ilkel dinlerin etkisi görülmektedir. Türk halk hekimliği uygulamalarında ilk halk hekimleri şüphesiz ki kamlardır. Kamlar din adamlığının yanı sıra şifaya yönelik fonksiyonları da yerine getirmektedir. (Kaya, 2004; 215) Kamların birçok görevinin olduğunu belirten Durbilmez, onların halk hekimliği kapsamında değerlendirilebilecek fonksiyonlarını şu şekilde ifade eder:

"(...) bazı eylem ve söylemlerle bedeni kötü ruhlardan arındırdığına inanılan büyücü, ruh sağlığı bozulan kimseleri dinî telkin ve musiki ile tedavi eden ruh hekimi, ruh sağlığı yanında vücut sağlığı konusunda da bilgi donanımına sahip olup çeşitli hastalıkları iyileştirdiğine inanılan halk hekimi, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere uygun bitkilerden ilaç yapan eczacı (...)" (2008; 16)

Görüldüğü gibi kam, halk hekimliği uygulamalarında bugün ayrı ayrı kişilerin yaptığı birçok görevi üstlenmiştir. Hastalığın ruhun kaçırılması sebebiyle gerçekleştiğini düşünen Türkler, tedavinin kötü ruhların kovulmasıyla gerçekleşeceğine inanmışlardır. (Roux, 1998; 65, Eliade, 1999; 247-248) Bunu da ancak kendisi de bir hastalık neticesinde mistik sırta eren kam yapabilmektedir. (Eliade, 1999; 248) İslam öncesi dönemde kamın üstlendiği halk hekimliği fonksiyonunu İslamî dönemde veliler ve ocaklar üstlenmiştir. (Ocak, 1992; 10)

Dinî ve mistik evrelerden geçen insanoğlu daha sonra tecrübelerinden yola çıkarak hastalıkları sağaltmada doğadan nasıl yararlanacağını deneme yanılma yoluyla öğrenmiştir. Halk hekimliğinin sağaltma yöntemlerine bakıldığında inanç odaklı yöntemlerle tıp bilimine yaklaşan pozitif uygulamaların bir arada yer aldığı görülmektedir. İlk dönemlerde efsunlama, alazlama, göçürme gibi inanca dayalı yöntemlerin yanı sıra otacı, emçi, atasagun gibi kişilerin ilaç ve uygulamalarına da başvurulduğu görülmektedir. (Atnur, 2010; 55) Aynı gelenek içerisinde devam eden Anadolu halk hekimliği uygulamaları ise temelde üç yönetime dayanmaktadır. Bunlar; sihir ve büyü yoluyla tedavi, ilaçla tedavi, hem ilaçla hem de sihir ve büyü yoluyla tedavi şeklindedir. (Köse, 2004; 536) Türk halk hekimliği uygulamalarında yatırlara, ocaklara, kutlu yerlere gitmek, rüya veya yakaza halindeyken Hızır'la karşılaşmak, üfürük veya efsunlama yoluyla tedavi büyü niteliği taşıyan koruma ve sağaltma yöntemleri arasındadır. (Artun, 2005; 203) Irvasa, parpilama, bitki kökenli emlerle yapılan sağaltmalar, hayvan kökenli emlerle yapılan sağaltmalar, maden kökenli emlerle yapılan sağaltmalar,

kırık/cıkık için yapılan sağaltmalar (Acıpayamlı, 1969; 26, Artun, 2005; 203) baharatlarla yapılan sağaltmalar (Sakaoğlu, 1986; 161-174) ise tıbbi yönü ağır basan sağaltmalardır.

Modern tıbbın gelişmesiyle birlikte halk hekimliğine dair uygulamaların yerini modern tıbbı bıraktığı görülmektedir ancak modern tıbbın müdahalesinin yetersiz olduğu zamanlarda veya yoksulluk nedeniyle modern tıptan yararlanma imkânının bulunmadığı durumda halk hekimliği uygulamalarına başvurulmaktadır. (Alptekin, 2010; 5) Halk hekimliği uygulamalarının canlı kalmasını sağlayan beş temel neden vardır; modern tıbbın nazar ve büyü gibi bazı durumlarda yetersiz kalması, yoksulluk, hastalığın hafife alınması sebebiyle modern tıbbı başvurmadan tedavi edilmek istenmesi, halk hekimliği uygulamalarının doğal olduğu için daha sağlıklı olduğunun düşünülmesi ve en önemlisi de halk hekimliği içinde yer alan inanç boyutudur. Bunun yanı sıra Hufford'un ifade ettiği gibi *"Halk hekimliği sisteminin modern hekimlik karşısında hayatta kalmasını sağlayan, öneminin azalmasını önleyen, onun inançla olan bağlantısıdır. Tedavi usulleri ve sorular arasındaki düzenli bağlantılar tüm sistemin ağırlığının birazıyla değişmeye karşı koymaya imkân verir."* (Hufford, 2007; 73)

Gelenek, deneyim ve çevre koşullarına bağlı olarak gelişen halk hekimliği içerisinde kullanılan bazı ilaçlar eski zaman tıbbına aittir. Tıbbın ilerlemesiyle bu doğal ilaçların yerini daha çok kimyasal olan yenileri alır ancak halk eski ilaçları unutmaz ve onları kendi imkânlarıyla üretip kullanmaya devam eder. (Boratav, 1997; 127-128, Artun, 2005; 202) Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait olan Müntehâb-ı Şifâ ve Ebvâb-ı Şifâ adlı eserlerde görülen tedavi yöntemlerinin ve ilaçların Anadolu halk hekimliğinde aynen uygulanması (Yaylagül, 2014; 48-58) bugünkü halk hekimliğinin kökenlerinin kamlık dönemine ait halk hekimliği uygulamalarının yanı sıra eski dönem tıbbına ait uygulamalara da dayandığını göstermektedir. Bu uygulamalar aynı gelenek içerisinden geldiği için Anadolu'nun farklı bölgelerinde benzerlikler göstermektedir ancak bazı küçük farklar da mevcuttur.

Bu çalışmada Manisa ve Sivas halk hekimliği uygulamaları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu karşılaştırmalı inceleme için yirmi hastalığın iki farklı yörede hangi yöntemlerle tedavi edildiği ortaya konulacak, tespit edilen yöntemlerdeki farklılığı meydana getiren etkenler değerlendirilecektir.

Sarılık

Sarı renginin göz içlerine kadar yayılmasıyla kendini gösteren sarılık hastalığının tedavisi Manisa'da bir ocağın okumasıyla gerçekleştirilir ancak burada okumanın yanı sıra jilet veya ustura ile hastanın burun köküne bir kesik atılmak suretiyle kan akıtma işleminin uygulandığı görülmektedir. Okuma ve kan akıtma işlemi üç gün devam ettirilmelidir. Üç günün sonunda hastanın iyileşeceğine inanılmaktadır. Manisa'nın Sancaklı Kayadibi köyünde daha ziyade çocuklarda görülen bu hastalığa "altın bastı" adı verilmektedir ve hasta olan çocuğun içinde altın bilezik bulunan bir tencere su ile yıkanmasıyla iyileşeceğine inanılmaktadır. Bunların yanı sıra hastanın kendi idrarını içmesi, çırtlak otunun suyunun burna az miktarda damlatılması, hastanın alnından kan alınması ve dilaltından küçük bir yerin kesilip oraya sarımsak konulması gibi yöntemler Manisa ve yöresinde sarılık hastalığı için uygulanmaktadır. (Altan, 2000;116-117) Ayrıca sarılık olan çocuğun yüzüne sarı tülbent örtmek de tedavi yöntemleri arasında yer alır. (KK1, KK3)

Aynı hastalığın tedavisi Manisa'da olduğu gibi Sivas'ta da okuma yöntemidir. Burada okuma işini sıradan bir kişi değil bir ocak gerçekleştirmelidir. Hasta bir miktar çir adı verilen ekşi kayısı kurusu ile nohut alıp ocağa okutmaya gider. Üç gün okunan hasta üçüncü günün sonunda okunmuş olan kayısı kurusu ve nohutları yer. Bu süreç içerisinde hastalık da seyrini ikmal eder ve hasta iyileşir. Sarılık hastalığının tedavisi için kullanılan bir başka yöntem ise kuru kayısının küçük ve gülbüz bir çocuğun idrarıyla ıslatıldıktan sonra hastaya yedirilmesi şeklindedir. (Aşkun, 2006;260)

Dalak Hastalığı

Karında bir şişkinlikle belirtileri görülen ve hastanın günden güne zayıflamasına neden olan dalak hastalığı için ise Manisa'da en etkili çare dalak kesen ocağa gitmektir. Hasta olan kişi yol ağzına götürülüp yere yatırılır ve karnına bir taş veya tahta konur. Ocak olan kişi de elinde bir balta ile hastanın karnındaki taşı/tahtayı kıracakmış gibi yapar. Bu arada ocak ile orada bulunanlar arasında:

"_Ne yapıyorsun?

_Dalak kesiyorum." şeklinde bir konuşma geçer. Ocak olan kişi baltayı hastanın karnının üzerine hızla indiriyormuş gibi yapar. Bu esnada hastanın aniden korkacağına ve dalağın kesileceğine inanılır. (Altan, 2000; 51) Burada demir olan balta, demirin Türk mitolojisindeki

erilliği simgeleyen gücünü hatırlatmaktadır. Hastalığın kötü ruhların kişinin vücuduna girmesiyle ortaya çıktığına dair ilkel inanç, kötü ruhun kovulması için gücü simgeleyen demirden yararlanılmasını ortaya çıkarmış olmalıdır.

Bu hastalığın tedavisi için Sivas'ta da dalak ovan ocaklardan birisine gidilmektedir.(Aşkun dalak ovan ocağın uygulamalarını şöyle anlatmaktadır:

"Üç gün balla ovulur. Bu ovmadan şişkinlik dağılır ve hasta da kurtulur. Yalnız ovulmanın son günü hasta ayakta durdurulur, iki ayağının bulunduğu yere bir daire çizilir. Bunun merkezini iki ayağın bulunduğu nokta teşkil eder. Bu suretle dalak kesilmiş olur. Bunun avlu veya bahçe gibi açık bir yerde yapılması şarttır." (Aşkun, 2006; 260)

Görüldüğü gibi Sivas'ta ve Manisa'da hastalığın tedavisini ocak olan kişi yapar. Her iki yörede de tedavi açık alanda yapılmaktadır. Tedavi Manisa'da sadece inanca dayalı bir uygulama ile sınırlı kalırken Sivas'ta sağaltma için bal kullanılmaktadır.

Yel ve Büyü

Yel ve büyü için başvuru alan halk hekimliği yöntemleri de her iki yörede küçük farklarla birbirine benzemektedir. Bütün vücudu dolaşan ve muhtelif yerlerde ağrılara neden olan yel için Manisa'da üfürük yoluyla tedaviye başvurulmaktadır. Yele tutulan kişi ocağa götürülür, ocak veya ocaktan el alan kişi bir yandan okuyup üfler bir yandan da bıçak basar. Bu eylem üç kere tekrarlanır, eğer hastalık geçmezse hastanın kanı akıtılır. (KK1) Sivas'ta da Manisa'da olduğu gibi hastayı okuyup üfleme yöntemi kullanılmaktadır. Yele tutulan hastaya 'yel kitabı' okunur. (Aşkun, 2006; 60) Yel için Sivas'ta okumak yeterliyken Manisa'da okumanın yanında bıçak basma işlemi gerçekleştirilmektedir.

Benzer bir şekilde büyü için de okuma yöntemine başvurulmaktadır. Manisa'da büyüünün bozulması için hoca veya bilgili kız adı verilen ve büyü bozma yeteneği bulunan kişiler büyüye uğrayan kişiye okuyarak büyüü bozar. Büyüye uğrayan kişi okunduktan sonra ya bir dağ başına giderek rüzgâra karşı durur ya da bir akarsudan yedi kez atlar. Böylece büyüünün bozulduğuna ve kişinin tamamen temizlendiğine inanılır. (KK2) Sivas'ta da büyü yapılan kişiye "sihri batıl" denilen bir kitaptan okunur ve böylece büyü bozulur. (Aşkun, 2006; 260)

Korku Hastalığı

Halk arasında yaygın olarak özellikle çocuklarda görülen hastalıklardan birisi de korku hastalığıdır. Bu hastalığın sebebi çoğunlukla doğüstü güçlere bağlanmaktadır. Eşik dibi, çöplükler, bulaşık ve çamaşır yıkanan, ocak yakılan yerlerin doğüstü güçler tarafından sahiplenildiğine ve küçük çocukların buralarda oynaması veya düşmesiyle korku hastalığına kapılacağına inanılmaktadır. Korku hastalığına çare Manisa'da çocuğun okunmasıdır. Okumayı genelde nefesi kuvvetli olan yaşlılar gerçekleştirmektedir. Çocuğun korktuğu anlaşıldığında nerelerde oynadığı ve son günlerde düşüp düşmediği sorulur. Eğer çocuk tekinsiz bir yerde oynamış veya oraya düşmüş ise hemen şekerli su hazırlanır ve o tekinsiz yere serpilir. Bu bir çeşit saçdır, orayı sahiplenen iyeler rahatsız edildiği için çocuğu korkutmaktadırlar. Şekerli su ile tekinsiz yerin iyeleri sakinleştirilir ve çocuktan uzaklaştırılır. (KK2)

Sivas'ta böyle bir durumla karşılaşıldığında çocuğun hemen okunduğunu eğer iyileşmezse ocağa götürülüp korku damarına bastırıldığı görülmektedir. Ocak olan kişi vücuttaki bütün damarların yerini ve işlevini bilmektedir, korkan bir çocuğun korku damarlarına basarak onu tedavi eder. (Aşkun, 2006; 260)

Nazar

Nazar da halk arasında yaygın olarak bilinen hastalıklardandır. Baş ağrısı, mide bulantısı, göz kararması, ateşlenme, kusma, halsizlik gibi belirtileri olan hastanın kirpikleri top top olur ve hasta sudan ürperir. Nazar sadece biyolojik rahatsızlık olarak kendisini göstermez. Eşyaların çatlayıp kırılması, işlerin ters gitmesi de nazarın etkisine bağlanmaktadır. Nazar "halk arasında bakışlarında zararlı güç bulunduğu inanan keskin ve etkili göze sahip kötü niyetli kişilerin bu özellikleriyle canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm; cansız varlıklar üzerinde ise kırılma bozulma gibi olumsuz bir etki" bırakması olarak tanımlanmaktadır. (Çıblak 2005:206) Halk arasında gök gözlü kimselerin nazarının daha çok erdiğine, bu kimselerin bakışıyla taşı çatlatacağına inanılmaktadır.

Manisa ve yöresinde nazar ile ilgili birçok sağaltma yöntemi vardır. Nazar belirtileri gösteren kişi hemen nefesi keskin bir ocağa gider, genelde yaşlı bir bayan olan bu kişi hastaya nazar dualarını okur, bir yandan da ocaktaki köze tuz serper, tuzun ocakta çatırdaması nazarı değen kişinin çatlaması anlamına gelir. Okuyan kişi okumanın başında esnemişse nazar

tazedir, sonlara doğru esnemeye başlamışsa geçmiş nazardır ve çıkması zaman alacaktır. Esneme uzun ise nazar erkek nazardır, kısa kısa esnemişse kadın nazardır. Okuma işlemi bittikten sonra okuyan kişi hastaya üç kez tükürür ve “çık git çık git ulu ağaç dibine ulu kabağaç dibine çık git!” der. Burada sağaltım için sözün büyüğü gücüne başvurulduğu görülmektedir. Eski dönemlerde kamların kötü ruhlara olan seslenmesinin yerini burada hastalığa seslenme almıştır. İşlem tamamlanınca okunan yerden uzaklaşılmalıdır çünkü nazarın oturulan yere geçeceğine inanılmaktadır. Hasta ile birlikte bir bardak suya da okunur, bu suyun yarısını hasta içer, yarısını da okuyan kişi içer. Bundan sonra kimin nazar değdirdiğini tespit etmek için köz pıslatır. Köz pıslatma için geniş bir demir kaba soğuk su konulur. Ocaktan maşa yardımıyla alınan közler sırasıyla bu suya atılır. Köz suya atılmadan önce “felancanın nazarı değmişse değmesin” denilir. Böylece nazarının değmesi ihtimali bulunan kişilerin adı tek tek sayılır ve onlar adına bir köz parçası suya atılır. Kimin adına atılan köz daha çok ses çıkarırsa onun nazarı değmiştir. Nazarı değen kişi bu şekilde tespit edilince hemen onun evine gidilip giysisinden bir parça istenir. Bu arada o kişi de nazar değen kişiyi gün içerisinde gördüğünü ve bir yönüyle beğenip dikkatli baktığını kabul eder. Alınan bez parçaları yakılıp dumanı hastaya koklatılır. Fazla yaygın olmamakla birlikte Manisa yöresinde sidikle tedavi de görülmektedir. Hastaya kendi sidiği gizlice içirilir, hastanın eğe kemikleri üzerine sidik sürülür. (KK2) Manisa’da nazar için sağaltma yöntemlerinden biri de kurşun döktürmedir. Kurşun dökülen su hastaya yalatılır, hastanın bütün vücuduna serpilir, eli yüzü bu su ile yıkanır. Sonunda bu su kedi köpeğin üstüne dökülür. Hayvan silkindiğinde nazarın da geçip gideceğine inanılmaktadır. Kurşun döküldüğünde kurşun parçaları çivi şeklinde ise bir erkeğin, fes şeklinde ise bir kadının nazarının değdiğine işaret etmektedir. Kurşun dökmeye benzer bir uygulama daha vardır. Bir ateşte tırpan ısıtıldıktan sonra suya batırılır. Nazarlı kimsenin yüzü bu su ile yıkanılır. Bir başka sağaltma yönteminde üzerlik yakılır ve dumanı hastaya koklatılır. Nazar tedavisi için Manisa Gürle’de yedi dul kadından alınmış bez parçaları yakılır ve hastaya koklatılır. Benzer bir uygulama Manisa Arabacıbozköy köyünde nazarı değmesi muhtemel olan kişilerin kıyafetlerinden alınan parça veya ipliklerin yakılması şeklindedir. Nazara önlem için hayıt tohumu bir diğer adıyla çaltı puluzu bir beze muska şeklinde sarılır ve çocuğun omzuna asılır, büyükler ise hayıt tohumunu cebinde taşır, bundan başka gök renkteki nazar boncuğu, çıtlık ağacının dalları ile üzerlik ve yılan kemiğinden yapılan nazarlık da nazarı önlemek için takılır. (Altan, 2000;105)

Nazar belirtileri görülen hasta için Sivas'ta hemen nefesi keskin birisine götürülerek hasta okutulur. Genelde yaşlı bir kimse elinde bıçakla hastaya okur. Bu esnada bıçak hastanın omzunda, başında ve vücudunun muhtelif yerlerinde dolaştırılır. Okuma tamamlandıktan sonra "göz edenin gözü çıksın" denir ve eldeki bıçak mangalın külüne saplanır. Burada nazara neden olan kötücül metafizik unsurların demir olan bıçakla sağaltımı söz konusudur. Okuma işi bittiğinde hasta, okuyan kişiye ya para ya da yenecek bir şeyler hediye eder. Aksi takdirde nazar okuyan kişiye geçip onun üstünde kalır. Okuma esnasında okuyanın esnemesi ve gerinmesi nazarın çıktığına işarettir. (Aşkun, 2006;261)

Dabaz

Halk arasında dabaz veya kurdeşen adıyla bilinen hastalık için de hem Manisa yöresinde hem de Sivas yöresinde benzer tedavi yöntemleri tespit edilmiştir. Yüzün kızarması ve vücutta kabarıkların çıkmasıyla belirtilerini gösteren bu hastalık, Manisa'da "gidişken" adıyla da bilinmektedir. Hastalığın tedavisi için çayırdak otu kaynatılır bu su ile banyo yapılır. Nar ekşisi içilir ve tuzlu su ile banyo yapılır. Hasta sokağa çıkarılır ve "ben dabaz oldum" diye bağırması söylenerek koşturulur. Evin, bazı bölgelerde hayvan damının duvarında yuva yapmış böceklerin yuvası alınıp suda eritilir. Hasta bu sudan içer ve vücudundaki kabarcıklara sürer, suyun geri kalanını üç yol ağzına serper. (Altan, 2000; 92) Kurdeşen için Manisa Arabacıbozköy'de kaşınan yerlere fesleyen suyu sürüp banyo yapıldığı görülmektedir. (KK1)

Hastalığın tedavisi için Sivas'ta da benzer uygulamalar gerçekleştirilir. Aşkun'un aktardığına göre hasta Gücük Minare'ye götürülür. Orada hasta "Ben dabaz oldum, oynamaz oldum, sağıma soluma dönemez oldum." der. Bundan sonra hasta okunur. (2006;261)

Uçuk

Korkudan veya nazardan ileri gelen uçuk için Manisa Arabacıbozköy'de uçuk sıcak kül ile bastırılır, buna 'uçuk korkutma' denir. (KK1) Kayadibi ve Çeşmebaşı köylerinde uçuk çakmak taşı ile tedavi edilir. İki adet çakmak taşı hastanın dudağı yakınında çakılır. Bunun biri düvende kullanılan çakmak taşı; diğeri ise Çingene çakmağı denilen başka bir taştır. Çakmak çakma tedavisinde çakmağı çakan kişinin deniz görmüş olması şarttır. Çakmak çakan kişinin Kağan köyünde büyük bir denizde seyahat etmiş olması, Düzlen köyünde Karadeniz'i görmüş olması, Türkmen köyünde yedi deniz görmüş olması şarttır. Manisa Türkmen köyünde sıcak kırmızı bez ile uçuk üzerine bastırılarak da tedavi yapılmaktadır. Mansa'nın

Sancaklı Uzunçınar köyünde ise özellikle kayını ile evlenmiş bir kadının saçının ucu kendi ağzında hafif tükürüklendikten sonra saç uçuğa değdirilir. Aynı köyde köye sonradan yerleşen bir kadının ekmek teknesinden alınan hamur uçuğa sürülür ve uçuğun iyileşeceğine inanılır. (Altan, 2000; 140)

Aşkun'un aktardığına göre Sivas'ta ise dudağında uçuk çıkan kişi sabahları kalkar:"Uçuk beni belledi/Ben uçuğu külledim." der ve yarayı küller. (Aşkun, 2006; 261)

Karın Sancısı

Karındaki sancı için Manisa'da karın bölgesine üç gün bal sürülür ve baldan bir tatlı kaşığı yenilir. (KK2) Sivas'ta ise küllü su içilmektedir. (Aşkun, 2006; 261)

Öksürük

Yaygın görülen öksürük için Manisa'da zencefil, çörek otu ve bal karıştırılarak yenir. Bir başka karışım ise bal, karabiber ve limon suyudur, bu karışım üç gün boyunca yenirse öksürük kesilmektedir. Zeytinyağı ve limon karıştırılıp içilir, pekmez içilir. (KK1)

Bu rahatsızlığının Sivas yöresindeki tedavisiyle ilgili Vehbi Cem Aşkun şunları kaydeder:

"Öksürük hastalığı salgın halini alırsa bunun sebebi derhal bulunur. Sivas'ta maruf bir tarla vardır. Adı öksürük tarlasıdır. Bu tarlanın ekildiği sene öksürük fazla olur. Bilhassa küçük çocukları bu tarladaki sudan içirmek üzere arabayla götürür ve o tarla sahibinin evinden de ekmek alır, hastaya yedirirler. Bu suretle hastalık tedavi edilir." (Aşkun, 2006; 262)

Bunun yanında öksürüklü bir kişi akşamları yatarken az miktarda yağ içer, yağ mideyi kızdırır ve öksürük geçer, ılık su ve şalgam da Aşkun'un aktardığına göre Sivas'ta öksürük tedavisinde kullanılmaktadır. Özellikle şalgamın çok etkili olduğu, içilme bile bir kez şalgam tarlasından geçmenin bu hastalığa iyi geleceği kaydedilmiştir. (Aşkun, 2006; 262, KK6)

Kabakulak

Özellikle çocuklarda yüzün şişmesiyle kendisini gösteren kabakulak hastalığı Manisa ve yöresinde "kulak kabası" ve "tulumgaba" adlarıyla da bilinmektedir. Kabakulak hastalığının tedavisi için şiş olan bölgeye kaynatılmış pekmez sürülür (Düzlen Köyü). Şiş olan bölgeye miras tavanın karası sürülür. Burada tavanın miras olması şartı atalar kültürüne bağlı inançların

bir uzantısı olmalıdır. Okunup üflenerek tavanın isi ile şiş olan bölgenin etrafı çevrilir ve ortasına çarpı işareti yapılır. Bir defa ile geçmez ise aynı uygulamayı üçlemek gerekmektedir. Bunun yanında hasta ekşi perhizi yapmalıdır (Dazyurt Köyü). Sancaklı Uzunpınar köyünde ‘mundarı mundar alır’ düşüncesiyle hastanın kulağındaki şişlik domuz dişi ile çevrilerek çizilir. Günlük ağacının sakızı yakılır ve bunun buharına tutulan pamuk yağlanarak şiş olan kısma sarılır.(Kayapınar) Isıtılmış olan tuğla hastanın şiş olan kulak çevresine basılır. (Altan, 2000; 91) Hastanın kulak çevresi keçe ve kızdırılmış demir ile sıcak tutularak tedavi edilir. (KK1)

Bu hastalığın Sivas’taki tedavisi için Aşkun, yegâne ilacın yazdırmak olduğunu ifade eder. Malum hocalardan birine götürülen hastanın yüzü yazdırılır. Bu suretle tedavisi yapılmış olur. (2006; 262)

Göz Ağrısı

Nazardan, soğuktan, tozdan ve sinek çarpmasından kaynaklandığına inanılan göz ağrısı Manisa’da silkme veya yakmaca adıyla bilinir. Göz ağrısı rahatsızlığının tedavisi için ocağa gidilir. Ocak olan kişi hastanın ensesinden kan alır. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılmaktadır. Küçük bir cam boncuk ateşte ısıtılır. Gözün dış yanında bulunan damarlı bölge yakılır. Yakılan yerin üzerine bir üzüm tanesi konulur, hasta uyur. Bir tencerede kaynamış su içine göz otu tohumları atılır. Bunun buharı hastanın gözüne tutulur. Deve dikenini bitkisiyle koyunun iç yağı beraberce kavrulur çıkan buhar hastanın gözüne tutulur. Bir avuç buğdayla köydeki bir nineye gidilir. Nine bu buğdayları tavukların su yalağına atar, bir süpürge parçasını da bu suya daldırır ve hastanın ensesine silkeler. Böylece hastalığın geçeceğine inanılır. (Altan, 2000; 56) Ayrıca bir pamuğa çay damlatılıp hastanın gözüne sürülmesi veya çay lapasının ılıkken hastanın göz kapakları üzerine sürülmesi de göz ağrısına iyi gelmektedir. (KK2)

Göz ağrısı hastalığının Sivas’taki tedavisi için gözü ağrıyan henüz bebek ise annesi gözlerine kendi sütünden sağıp damlatır, büyük bir kimse ise kaşına katran rastık gibi çekilir. Göze siyah bir bez bağlanır. (Aşkun, 2006; 262)

Göbek ve Bel Düşmesi

Ağır kaldırmaktan kaynaklanan göbek ve bel düşmesi rahatsızlıkları için Manisa ve Sivas yörelerinde uygulanan halk hekimliği yöntemleri de benzerlik göstermektedir. Bel ağrısı ve

göbek bölgesinde sancı var ise bel veya göbek düşmesi var demektir. Göbek düşmesi için Manisa'da sırt üstü yatırılan hastanın göbek bölgesine masaj uygulanır. Damarın esas yerine geldiği anlaşılınca göbeğe bir kalıp sabun konur ve kuşakla bağlanır. Bir başka yöntemde ise sırt üstü yatan hastanın karnına testi (Düzlen) veya kasnak (Gürle) konur, testi/kasnak burularak göbek yerine getirilir. Ayrıca süpürgenin tozu ile göbek ovularak yerine getirilir. (Altan, 2000; 59-60)

Sivas'ta ise göbeği düşen kişinin göbeği kaldırılır. Bundan anlayan bir kişi başparmağını hastanın göbeğine geçirmek suretiyle baş ve ayakları üzerinden dolanarak bir daire çizer. Parmak hareket edemez hale gelinceye kadar hastanın etrafında döner. Göbek, parmağı kendiliğinden bırakır, böylece yerine yerleşmiş olur. (Aşkun, 2006; 263) Bel düşmesi tedavisi ise Sivas'ta çekilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Akşamüzeri olduğunda hastanın bel derisi baş ve şahadet parmak arasına alınarak çekilir. Bir 'küt' sesi gelir, bu ses belin yerine geldiğini göstermektedir. (Aşkun, 2006; 263) Bel düşmesi Manisa'da da çekilerek tedavi edilmektedir. Hastanın beline yumurta akı ve zeytinyağı sürülür. Bel çekmeyi bilen bir kişi de hastanın çenesinden tutup yukarı doğru çeker. Burada Sivas'taki uygulamadan farklı olarak çekme işleminden önce bir kür uygulaması yapıldığı görülmektedir. Çekme haricinde bir yöntem daha vardır, tuğla kızdırılıp belin ağrıyan yerine konulur, çam reçinesi bir beze yayılır ve belin ağrıyan kısmına sarılır. Bu yöntemlerle yumuşayan bel kendiliğinden yerine oturur. (Altan, 2000; 33)

Kulunç

Soğuk algınlığı veya romatizmanın sebep olduğu kulunç rahatsızlığı Manisa'da kulunç kırılarak tedavi edilmektedir. Kulunçlu bölge zeytinyağı ile ovalanıp sıcak tutularak yumuşatılır ve yumuşayan kulunçlar bilen birisi tarafından kırılarak yok edilir. (KK1) Bu rahatsızlığın Sivas'taki tedavisi de benzer bir şekilde kulunçtan anlayan birisinin ağrının kabarttığı damarı çekmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. (Aşkun, 2006; 263)

Boğaz Ağrısı

Özellikle kış mevsiminde kendisini gösteren boğaz ağrısı için ise Manisa'da zeytinyağı içilir ve boğaza zeytinyağı sürülerek sıcak bezle sarılır. Bu uygulama boğazı yumuşatmaktadır. Bal, limonsuyu ve karabiber karıştırılıp yutulur. Zencefil, bal, limon suyu karıştırılır ve yutulur. Kekik çayı veya adaçayı içilir, boğaz daima sıcak tutulur. (KK1) Sivas'ta

ise karadut şurubu ve hatminin kaynatılıp hastaya içirildiği, ayrıca dışarıdan da zeytin çekirdeği veya kepek lapası sarıldığı görülmektedir. (Aşkun, 2006; 263)

Yara

Herhangi bir nedenden dolayı vücudun çeşitli yerlerinde çıkan yaraların tedavisi için Manisa ve yöresinde sabunlu su kullanılmaktadır. Yara sabunlu su ile iyice yıkanır. Yaranın üzeri örtülmez, böylece hava ile irtibatlı olup tez zamanda kurur. Özellikle yanık yaralarına yoğurt sürülür. Yine yanık yarası için yumurtanın kabuğu ocakta yakılıp külü zeytinyağı ile karıştırılarak sürülür. (KK1, KK3)

Vehbi Cem Aşkun, vücudun herhangi bir yerinde ve herhangi bir sebepten dolayı çıkan yaraların tedavisi için Sivas'ta uygulanan yöntemleri şu şekilde aktarır:

"1. Karasakız: Yarayı iyileştirir, temizler.

2. Murdarilik: Yarayı olgunlaştırır ve açar.

3) Zeyrek Lapası: Yarayı olgunlaştırır, açar.

4) Yağlı Hamur: Şişi indirir, yarayı olgunlaştırır.

5) Çiğ Helva: Yarayı olgunlaştırır.

6) Yaki: Sabun, yumurta akı ve soğan karıştırılarak yapılır. Soğan yerine biber konulursa çıkıklara iyi gelir. Sabunun kullanılmamış olması şarttır." (Aşkun, 2006; 263)

Kırık-Çıkık

Kırık çıkık tedavisi için Manisa'da ocağa gidilir, bunlar genellikle yaşlı dede ve ninelerdir. (Altan, 2000; 107) Manisa'nın Arabacıbozköy köyünde kırık çıkıkçı kendisine gelen hastanın ağrıyan bölgesine zeytinyağı sürer ve eliyle kırık mı çatlak mı yoksa çıkık mı olduğunu anlamak için kontrol eder. Teşhisi koyduktan sonra çıkıksa çekerek yerine getirir, incinmişse zeytinyağı ile iyice ovup ezdiği siyah zeytini incinen yere sarar. Kırık varsa üzerine kuru üzüm ezilerek konulur ve keçe ile güzelce sarılır. Kuru üzüm ezmesi yerine buğday veya bulgur lapası da konulabilmektedir. Kırılan yer sarılırken tahta çubuklarla sabitlenmektedir. (KK4)

Sivas'ta ise kırık çıkık tedavisi için bu konuda uzmanlaşmış ocaklara başvurulmaktadır. Eğer çıkık ise ocak olan kişi usulünce çıkığı yerine getirir, incinme varsa ovarak tedavi eder. (Aşkun, 2006; 263, KK5)

Nasır

Yine yaygın olarak bilinen nasırın tedavisi için Manisa'da nasır ipe kesilip yakılır ve üzerine sıcak kül basılır. (KK1) Sivas'ta ise nasır tedavisi için domates suyunun en etkili çare olduğunu belirten Aşkun, domates suyunun nasıra hamamda sürülmesi gerektiğini vurgular. (2006; 264)

Güneş Çarpması

Özellikle yaz aylarında kendisini gösteren güneş çarpmalarında tedavi olarak Manisa'da güneş çarpmasına uğrayan kişiye ayran içirilir ve hastanın başı serin tutulur. Ayrıca peynir mayasının içilmesinin de güneş çarpmalarına iyi geleceğine inanılmaktadır. (KK3)

Sivas'ta ise hastanın gömleğinin sirkeye batırılıp hastaya giydirilir, güneş çarpmasından kaynaklanan baş ağrısını gidermek için ise sirke, soğan ve patates karıştırılıp alına bağlanır. (Aşkun, 2006; 264)

Yelpük

Halk arasında görülen ve halk hekimliği uygulamalarıyla çözülmeye çalışılan hastalıklardan birisi de yelpük veya nefes darlığı adıyla bilinen hastalıktır. Manisa'da 'soluyan hastalığı' olarak da bilinen nefes darlığı için yaban armudunun yaprakları kaynatılır günde üç kez içilir. Kaynatılan karpuz suyu günde birkaç kez içilir. Çam ağacının filizleri kaynatılıp suyu içilir. Devetabanının çiçeği kaynatılır, bal ile karıştırılıp her gün içilir. (Altan, 2000; 107)

Bu hastalığın Sivas'taki tedavisi için Aşkun, turp tohumunun kavruarak bala karıştırılıp yendiğini, havucun rendeden geçirilip çay gibi kaynatıldıktan sonra içildiğini ifade etmektedir. Ayrıca çiçek kükürdü denilen bir toz da kendi miktarınca dövülmüş bir şekerle karıştırılarak yenilirse bu hastalığa iyi gelmektedir. (2006; 264)

Romatizma

Halk arasında özellikle yaşlılarda sıkça görülen hastalıklardan birisi de romatizmadır. Manisa'da romatizma tedavisi için kaplıcaya gitmenin yanı sıra ocağa gidilir. Hasta bir

mezardan bir torba toprak alır ve aldığı toprağın yerine bir torba toprak bırakır. Ocak olan kişi hastanın bacağına önce kara inek sütü sürer sonra da mezardan alınan toprağı serper. Ardından romatizmalı yer sarılır. Hastanın romatizmalı yerine kırmızı bir bez konur, içinde köz bulunan bakır tava bu bezin üzerinden basılır. Bu işlem üç kez yapılacaktır. Benzer bir uygulama ağrıyan yere kırmızı beze sarılı sıcak bıçağın basılması şeklindedir. Hastaya acı ve ekşi perhizi verilir. Ayrıca cırtavuk bitkisinin meyvelerinin ezilip ağrıyan yere sarılması, içcik otu ve ısırgan otunun dövülüp sarılması, gâvur soğanının kök kısmı dövülüp ağrıyan yere sarılır, al lale bitkisinin yapraklarının ezilip sarılması, yel otunun ezilip sarılması romatizmaya iyi gelmektedir. Manisa ve yöresinde romatizma için ocak kişilerin yaptığı bir başka uygulama ise bıçaklamadır. Ağrıyan bölge zeytinyağı ile ovulup üzerine tuğla konur ve ayrıca ısıtılan bıçak ağrıyan yerlere bastırılır. Bir başka uygulamada ise bir leğen suyun içine yarım paket tuz konularak karıştırılır. Hasta bu suyun içine oturur. (Altan, 2000; 119)

Romatizmanın sağaltımı için Sivas'ta ise hasta hamama gider ve ağrıyan yerlerine domates salçası sürer. İyice terledikten sonra yıkanıp çıkar. Bu işlemi üç kez tekrarlar. Sivas'ta romatizma tedavisi için suyu kükürtlü olan Sıcak Çermik'e de gidilmektedir. Bu hastalıkta soğuktan korunmak şarttır. (Aşkun, 2006; 263, KK6)

Sonuç

Zaman içerisinde belli bir gelenek oluşturan halk hekimliği, geçmişten günümüze bazı uygulamaları yineleyerek; bazılarını ise zamana, zemine, inanç ve kültür dünyasına göre yenileyerek varlığını sürdürmektedir. Bugün Anadolu'da uygulanan halk hekimliği yöntemleri aynı geleneğin ürünü olması hasebiyle Anadolu'nun pek çok yöresinde bazı farklarla birbirine benzemektedir. Manisa ve Sivas'ta uygulanan halk hekimliği yöntemlerinin de bazı farklılıklar bulunsa da birçok yönden benzerlik arz ettiği görülmektedir. Her iki yöredeki halk hekimliği uygulamalarının ortak noktalarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- 1) İnanca dayalı uygulamalarla, pozitif uygulamalar iç içedir.
- 2) İnanca dayalı uygulamalarda İslam dinine ait inançlar ağır basmakla birlikte eski Türk dinine ait mitolojik kökenli inançların da etkisi görülmektedir.

3) Her iki yörede de hastalıkların tedavisini çoğunlukla ocak adı verilen kişiler gerçekleştirmektedir ve bu kişilerin cinsiyeti çoğunlukla kadındır. Ocaklar, tecrübeli yaşlı kimselerdir.

4) İnanca dayalı uygulamalarda her iki yörede de sözün büyüğü gücüne inanılmakta ve söz, sağaltım aracı olarak kullanılmaktadır.

Her iki yörede görülen halk hekimliği uygulamalarında bu benzerliklerin yanı sıra coğrafya ve bölgesel kültür farkından kaynaklanan bazı küçük farklılıklar da mevcuttur. Bu farklılıkları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1) Sivas yöresinde halk hekimliği uygulamalarında çoğunlukla inanca dayalı tedavi tek başına yeterli görülürken Manisa'da inanca dayalı tedavinin yanında bir de pozitif tedavi yöntemlerine başvurulmuştur.

2) Sivas'ta bitki örtüsünün zayıf olmasından dolayı tedavide sınırlı sayıda bitki kullanılırken Manisa'da bu çeşitlilik doğa şartlarının sunduğu imkânlarla bağlı olarak daha fazladır.

3) Her yöre sağaltım uygulamalarında kendine has bitki örtüsü ve tabiat şartlarından yararlanmıştır. Sivas'ta sağaltım için daha çok baklagiller ve tahıllar kullanılırken Manisa'da bitki çeşitleri, zeytin ve mamulleri, üzüm ve mamulleri kullanılmaktadır.

4) Sivas'ta inanca dayalı sağaltım yöntemlerinde İslamî unsurlar ağır basarken Manisa'da İslam kisvesi içerisinde yer alan eski Türk inançları öne çıkmaktadır.

5) Sivas'ta sağaltıma dair birçok uygulama hamamda gerçekleştirilirken (Aşkun, 2006; 264) Manisa'da daha çok bahçe, üç yol ağzı, köyün meydanı gibi açık alanlar tercih edilmiştir. Bu tercihte iklim şartları etkilidir.

Netice itibariyle her iki yörede tespit edilen halk hekimliği uygulamaları aynı gelenekten süzülüp geldiği için temelde benzerlik göstermekle birlikte coğrafya ve kültür farkının ortaya koyduğu küçük değişiklikleri de içermektedir.

Kaynakça

- ACIPAYAMLI, Orhan; "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri", *AÜDTCF Dergisi XXVI*, Ankara, 1969.
- ALTAN, Selim; *Manisa Tıp Folkloru/Manisa Yörük Köylerinde Bilinen Halk Tedavileri*, Emek Matbaası, İzmir, 2000.
- ALPTEKİN, Ali Berat; "Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği", *Milli Folklor*, 2010, S. 86, s. 5-19.
- ARAZ, Rifat; *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
- ARTUN, Erman; *Türk Halk Bilimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- AŞKUN, V. Cem; *Sivas Folkloru II*, Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sivas, 2006.
- ATNUR, Gülhan; "Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları", *Bilig*, 2010, S. 55, s. 51-70.
- BAYTOP, Turhan; *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.
- BORATAV, P. Naili; *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.
- ÇIBLAK, Nilgün; "Çukurova'da Halk Hekimliği ve İlgili Uygulamalarda Eski Türk İnançlarının İzleri", *Türk Kültürü*, 2005, S. 507-508, s.199-214.
- DURBİLMEZ, Bayram; *Âşık Edebiyatı Araştırmaları/Taşpınarlı Halk Şairleri*, Ürün Yayınları, Ankara, 2008.
- ELİADE, Mircea; *Şamanizm*, Çev: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999.
- ERGUN, Pervin; *Türk Kültüründe Ağaç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
- HUFFORD, David J. "Halk Hekimleri", Çev: Mustafa Sever, *Milli Folklor*, 2007, S. 73, s. 73-80.
- KAYA, Doğan; "Azerbaycan'da Baş ve Baştaki Organlarla İlgili Halk Tedavi Usulleri", *Folklor/Edebiyat*, 2004, S. 37, s. 215-222.
- KÖSE, Nerin; "Kırgızların Halk Hekimliği İle İlgili Bazı Pratikleri Hakkında", *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.
- OCAK, A. Yaşar; *Menakıbnameler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- ROUX, J. Paul; *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev: Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1998.
- SAKAOĞLU, Saim; "Şifalı Bitkiler ve Erzurum'da Bir Baharatçı" *Türk Folkloru Araştırmaları*, G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu-Basımevi, Ankara, 1986.
- SEVER, Mustafa "Türk Halk İnançlarında ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Meyve", *TÜBAR*, 2004, S. 16, s. 95-108.
- SEYİDOĞLU, Bilge; *Mitoloji Üzerine Araştırmalar/Metinler ve Tahliller*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.
- YAYLAGÜL, Özen; "Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri", *Milli Folklor*, 2014, S. 103, s. 48-58.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- KK1: Selmiye Göçmüş (60) Arabacıbozköy Akhisar/MANİSA
- KK2: Hatice Gezer (83) Arabacıbozköy Akhisar/MANİSA
- KK3: Fatma Gezer (49) Arabacıbozköy Akhisar/MANİSA
- KK4: Fatma Kalaycı (61) Arabacıbozköy Akhisar/MANİSA

KK5: Veli Yılmaz (54) Sivas

KK6: Mevlüde Gümüş (51) Sivas